

Knygų lentynoje

KELETAS NEKAREIVIŠKŲ PASTABŲ APIE LIETUVOS GINKLO ŠLOVĘ

Rec.: Lesčius V. Lietuvos kariuomenė 1918–1920 m. Vilnius, 1998.

1929 m. spalio 2 d. Kupiškio kapuose buvo atidengtas paminklas kariams, žuvusiems kovose dėl Lietuvos nepriklausomybės. Jo pašventinimo iškilmėse dalyvavo ir vyriausybės įgaliotas atstovas generolas V. Grigaliūnas-Glovackis. Sveikinimo kalboje svečias akcentavo, kad čia esą palaidoti kariai, „apie kuriuos jis žino, nes tai buvo jo vadovaujamas frontas“. Garbusis Nepriklausomybės kovų dalyvis, tardamas šiuos žodžius, taip pat pridūrė: „... kovodami neturėjome nieko: nei batų, nei ginklų, nei intendantūros, nei velnio nebuvo“¹.

Vilniaus universiteto docento dr. V. Lesčiaus studija būtent ir skirta minėtiems mūsų valstybės ginkluotųjų pajėgų 1918–1920 m. „turėjimo“ ir „neturėjimo“ faktų tyrinėjimams. Apžvelgiamoji monografija kiekvienam besidominčiamam trapioje būtyje užgimusios ginklo jėgos peripetijomis dar kartą pažadins nuostabos jausmą – kaip prieštarai besiskleidžiančioje laiko terpėje gimta valstybės egzistenciją ginantys (tiek plačiąja, tiek siaurąja prasmėmis) veiksniai? Kokia praktinė lietuviškosios kariuomenės tvermės užmačia? Vasario 16-osios Akto signataras S. Banaitis Šakių apylinkėse surinko 120 savanorių būrį ir „kurį laiką išlaikė savo lėšomis“. Gimimas ir branda tame pačiame laiko lygmenyje – naštos svoris ir jos didybė?

¹ Žr. [Kupiškio] Nuovados viršininko J. Lukoševičiaus 1929 m. spalio 8 d. pranešimas Panevėžio miesto ir apskrities viršininkui // LCVA. F. 404, ap. 1, b. 371, l. 12.

Be abejo, naujoji knyga Lietuvos kariuomenės raidos tyrinėjimų baruose ne naujokė (šia tema rašė ir V. Statkus, K. Ališauskas bei kt. autoriai), tačiau smalsus skaitytojas greičiausiai atkreips dėmesį į jos rūbo vertingas detales, juolab kad autorius jį „siuvo“ panaudodamas gausią dokumentinę medžiagą (pateikti LCVA saugomų 69 fondų duomenys), atsiminimuose ir periodinėje spaudoje išsibarsčiusius faktus. Pastaruosius istorikas telkėsi sergėdamasis žmogiškosios atminties „pavojų“. Pažymėtina, kad išlikusi gausi dokumentika tyrinėtojo darbe vis dėlto netapo vien studijavimo privalumu (kas, be abejo, neatmestina) – ji skleidėsi ir išvirkščiaja puse (dalis archyvinės informacijos paveldo – fragmentiška, padrika).

Darbo autorius kariuomenės, patyrusios pirmąjį kovos krikštą 1919 m., ištakų gelmės ieško lietuvių karių tautinio sąjūdžio Rusijoje apraiškose, aptardamas pirmuosius kraštiečių vienijimosi ir organizacinius rūpesčius, lietuviškuosiuose kariniuose padaliniuose (Vitebske, Rovne, Smolenske, Sibire, Ungėnuose) kilusią telkimosi tarmuti Lietuvos labai iniciatyvą, tautinės savikomos intencijas. Deja, kaip istorikas pripažino, „... jų pastangos savo tiesioginio tikslo nepasiekė – Rusijoje organizuoti lietuvių karių daliniai neparžygiavo į tėvynę ir neišvijo iš jos priešų“ (žr. p. 59). Vis dėlto ir pavienių pasiryžėlių, prasimušusių į Lietuvą, auka buvo svari ir reikalinga.

Įnoringos lemties geista steigti Lietuvos kariuomenę istorinėje sostinėje Vilniuje, kur posėdžiavusi Lietuvos Taryba jau 1918 m. apsvairstė tris ginkluotųjų pajėgų kūrimo projektus. Greičiausiai jau vien savos armijos kūrimo idėjos egzistavimas buvo pranašesnis už projektų svarstymą. Būsimo milžiniško darbo pradžia tapo Apsaugos komisijos sudarymas; ši komisija savo globon priėmė pirmuosius 11 beginklių, civiliais rūbais vilkinčių savanorių. Sausas ir lakoniškas 1918 m. lapkričio 23 d. įsakymas radikaliai besimainančio laiko akivaizdoje tapo esminių postūmiu mobilizuoti armiją. Krašto apsaugos ministerija, įsikūrusi gatvėje simbolišku pavadinimu (Šv. Jurgio prospektas 11), beje, sutilpusi trijuose kambariuose, pradėjo įgyvendinti organizacinius sumanymus, formuoti struktūras.

Pagrindinis krašto gynybos subjektas – užgimstanti kariuomenė greičiausiai patyrė tas pačias valstybinės būties steigimo negandas. Aplinkybės vertė iškart nokinti brandžius vaisius... Laikas ir aplinka buvo nekantresni. Stichiškumas, racionalumo stoka, menka patirtis bei dar labiau sumenkusios materialiosios galios tapo ir ginkluotųjų pajėgų kūrimo pakeleivėmis.

Autorius, turėdamas galvoje šias virsmo aplinkybes, kruopščioje studijoje sutelkė dėmesį į tris išskirtinesnes kariuomenės steigimo temas – krašto apsaugos vadovaujančių padalinių, armijos aprūpinimo bei kovinių formuotųjų pagal atskiras ginklo rūšis funkcijoms bei priedermėms aptarti.

Monografijoje išryškintos problematikos kontekste išsiskyrė mažiau žinomos miestų ir apskrityų komendantūrų veiklos aptarimas. Jų vadovams, pasak istoriko, buvo užkrauti „mobilizaciniai ir drausmės palaikymo reikalai“, jų galias paliudijo ir tai, kad „komendantų reikalavimus vykdė net kitų ministerijų valdininkai“ (žr. p. 109). Komendantų asmeninės savybės (ryžtas, draša) dažnai tapdavo minėtų institucijų veikimo sėkmės laidu (pvz., pirmojo Kaucho miesto ir apskrities komendanto J. Mikuckio veiksmai likviduojant Vandžiogalos

„respubliką“)². Apgailėstautina, kad darbe reikiama dėmesio nesulaukė kontroversiškausio komendanto P. Plechavičiaus asmenybė. Jo veiklos vertinimas dažną tyrėją ir šiandien tebestumia į akligatvį, nes „reikalauja pasirinkti, kam atiduoti pirmenybę: nesvarbu kokiomis priemonėmis siekiamai nepriklausomos valstybės idėjai ar žmoniškumui?“³

Ir vis dėlto bene vertingiausia monografijos dalis – tai išsamios Lietuvos kariuomenės ginklo rūšių metrikos. Teikiant jas, kariškai disciplinai nejučia pasidavė ir autoriaus plunksna, enciklopediškai užfiksavusi visų karinių junginių formavimosi, vidinės organizacijos charakteristikas. Išsamaus ginkluotųjų pajėgų registro duomenys darbe teikiami ir 18-oje autoriaus sudarytų lentelių.

Įtaigumo ir pažinimo atvirumo įspūdį monografijoje kūrė ir ikonografinė medžiaga. Nuotaikos spektras joje gana platus – nuo nerūpestingos jaunatviškos vertės pajautimo (žr. nuotrauką „I raitelių pulko pirmieji savanoriai 1919 m.“) iki rengimosi kautynėms.

„Teigiamoji“ atsiliepimo apie šią studiją dalis, nepretendavusi į darbo privalumų inventurinimą (recenzentas neliko abejingas ir diskutuotinų klausimų erdvei: Kokia buvo ginklų naudojimo dermė? Ar tikslingas kai kurių karinių operacijų smulkokas aprašymas? Kokios buvo priešininko priešpriešinamos galios? Koks pavienių asmenybių vaidmuo kuriant ginkluotąs formuotes? Koks gi pagaliau lietuviškosios kariuomenės lygmuo bendrajame Baltijos šalių ginkluotųjų pajėgų kūrimo kontekste? ir kt.), tikriausiai taip pat nepalietūtį konstatuoti ir monografijos pasirodymo savalaikiškumo faktą, jos įnašo svarbą specifinėje karybos istoriografijos nišoje.

² Plačiau žr. *Ziminskas J. Vandžiogalos „autonominės“ savivaldybės istorija // Savivaldybė. 1934, Nr. 2, p. 15–17; Vaičius A. Vandžiogalos lenkų respublika // Tėviškės žinios. 1992, gruod. 12.*

³ *Jankauskas V. Sedos apskrities komendantūros veikla 1918–1919 m. // Seda. Parapijos istorija ir dailės paminklai. Vilnius, 1997, p. 206.*

Diskutuojant apie atiduotą istoriko duoklę bei regint jos „gerinimo“ viziją, oponentas kviesių tyrinėjimo savigražon, t. y. visų pirma dar kartą permašyti pamatinį klausimą – visuomenės santykių su gimstančia kariuomene. Greičiausiai nuneigimta, kad „kaimiečių ir jaunimo“ valstybė (V. Gustainio vardiklis) išties rado savyje jėgų krašto egzistencijai ginti. Tačiau ar šis susitelkimo veiksmas nebuvo šešėliuotas? Pavyzdžiui, pulkininkas leitenantas K. Žukas, tiesioginis šių įvykių liudininkas, vėliau savo atsiminimuose teigs: „Nuostabu, kad žemiausiai šaukimą stoti savanoriais priėmė be ypatingo entuziazmo. Iš Raseinių miesto ir jo apylinkės į mūsų komitetą atvykdavo tik pavieniai žmonės, pasiteiraudavo, kiek kariuomenėje duos duonos, mėsos, algos ir vėl grįždavo namo“⁴. Vyriausybės paskirtajam Panevėžio apskrities apsaugos dalinio vadui J. Variakojui, atvykusiam organizuoti kariuomenės, 1919 m. sausio pradžioje tepavyko sutelkti devynis vyrus⁵. 1919 m. liepos 26 d. Telšių apskrities Seimelio posėdyje buvo svarstomas „pranešimas apie neteisėtą pasielgimą kareivių ir milicijos Žarėnų valsčiuje“, gaudant naujokus, kurie dargi grasinantys nušauti komendantą. Šis susirinkusiųjų prašė padėti gaudyti dezertyrus ir naujokus⁶. Analogiškame 1919 m. rugsėjo 6 d. posėdyje apskrities ir miesto komendantas Zaleskis buvo priverstas perspėti, kad už slėpimą „pabėgusių ar visai nesistačiusių naujokų, atrastų kokiame nors kaime – bus baustas visas kaimas, pavyzdžiui, po 20 auks. nuo dešimt[inės] žemės, nes yra faktų paslėpimo naujokų žmonėmis ir jų užlaikymo, gi visas kaimas žino apie tai, bet neišduoda ir nepraneša kur reikia“⁷ (pabraukta aut. – S. K.). Matyt, šios

priemonės drausmino, nes jau 1919 m. rugsėjo 20 d. Seimelio posėdyje buvo svarstomas Tverų valsčiaus Kilunėnų kaimo gyventojų prašymas „užstoti dėl nubaudo jų komendantu po 10 rbl. nuo žemės dešimtinės už atrastą pasislėpusį iš kariuomenės naujoką Tolį“ bei išrinkta komisija „tai bylai iširti ir už nubaustus piliečius prieš komendantą užstoti“⁸ (pabraukta aut. – S. K.). Telšiškių atvejai lyg ir liudytų buvus ne vien pavienio, bet ir kolektyvinio bendruomeninio neigiamo užsilaikymo apraiškų kariuomenės steigimo atžvilgiu.

Antra, greičiausiai būsimojėje tyrimo plėtoje bus svarstomos ir tautinių mažumų gyventojų nuostatos ir indėlis į krašto ginkluotųjų pajėgų kūrimą – veiksmo skalė nuo ironijos⁹ iki paramos bei dalyvavimo konkrečiame steigties procese. Ir vis dėlto kuo iškalbingi faktai – pavyzdžiui, 1919 m. rugpjūčio 5 d. kariuomenės mobilizacijos dalies viršininko raporte buvo teigiama, kad 80 proc. mobilizuotųjų žydų buvo paskirti į užnugario dalinius. Arba ką rodytų apdovanotųjų kūrėjų savanorių medaliu sąrašas – nuo 1928 m. iki 1938 m. vasario 1 d. juo buvo apdovanoti 9768 lietuviai, 82 žydai, 15 vokiečių, 5 lenkai, 13 rusų, 41 gudas, 67 latviai ir kt. tautybių – 4...¹⁰ Kažin ar 1918–1920 m. mobilizuojant jaunimą į kariuomenės gretas, nebuvo susidurta su ta pačia problema, kurią fiksavo naujokų ėmimo komisijos 1930–1934 m.; jos konstatavo, kad nuo kareiviavimo dėl nesveikatos daugiausia atleista vokiečių ir žydų tautybės jaunuolių¹¹.

Trečia, koks pačios herojiškos kariuomenės (beje, joje netrūko ir „užnugario didvy-

⁸ Telšių aps. Seimelio 1919 m. rugsėjo 20 d. posėdžio protokolas // Ten pat, l. 83.

⁹ Plačiau žr. *Skipittis R.* Nepriklausomą Lietuvą statant. Chicago, 1961, p. 60.

¹⁰ *Leknickas L.* Dėl kūrėjų savanorių skaičiaus // Karo archyvas. 1939, t. XI, p. 306.

¹¹ *Marcinkus J.* Mūsų vyrų sveikatingumas 1926–1935 metų laikotarpyje apskričių naujokų ėmimo ir kariuomenės sveikatos tikrinimo komisijų duomenimis // *Medicina.* 1940, t. 21, Nr. 7, p. 552.

⁴ *Žukas K.* Žvilgsnis į praeitį. Žmogaus ir kario prisiminimai. Medžiaga istorikams. Chicago, 1959, p. 167.

⁵ *Gudas K.* Panevėžys kovų už Lietuvos nepriklausomybę laikotarpiu. 1918–1920 m. Panevėžys, 1998, p. 35.

⁶ Telšių aps. Seimelio 1919 m. liepos 26 d. posėdžio protokolas // LCVA. F. 379, ap. 2, b. 71, l. 65.

⁷ Telšių aps. Seimelio 1919 m. rugsėjo 6 d. posėdžio protokolas // Ten pat, l. 79–80.

rių“)¹² įvaizdis visuomenėje – ar jos receptija skleidėsi vien teigiama ženklu? Istorikas, beje, pripažinęs buvusius drausmės laužymo atvejus (žr. p. 276), apie tai diskutuoja menkliau. Pavyzdžiui, Rokiškio apskrities Seimelio 1919 m. rugpjūčio 11 d. posėdyje Pandėlio atstovas skundėsi dėl kariuomenės vykdomų „kūno bausmių, savavališkų revizicijų, kyšių ėmimo“ (pabraukta aut. – S. K.), Kriaunų ir Obelių atstovai piktinosi, kad „pafrontėje mūsų kariuomenė, be atodairos į vietos gyventojus, naikina rugius, vasarojų, kasa bulbas, lauzo vaismedžius, mindo daržus“¹³. Ežerėnų apskrities Seimelyje 1919 m. lapkričio 12 d. buvo konstatuota, kad: „ne kurios kariuomenės dalis daro netvarkingas revizicijas be žinios apskrities komiteto ir tuom visai nuskriaudžia atskirus žmones“ (tuo pat metu dalis nuniokoto krašto gyventojų badavo)¹⁴. Kėdainių apskrities Seimelio nariai 1919 m. lapkričio 18 d. vienbalsiai nutarė kreiptis į Apskrities karo komendantą su prašymu „budriau prižiūrėti kareivius, kadangi, kaip paaiškėjo iš pranešimo valsčių atstovų, tankiai pasikartoja kareivių žiaurūs pasielgimai, žmonių mušimai ir t. t.“¹⁵ (pabraukta aut. – S. K.). Pateiktieji faktai greičiausiai neliudijo visuotinės trinties, tačiau nenuneigė abipusio pasitikėjimo pavieniais atvejais trapumo. Jo galbūt neskatino ir kitų žmogiškųjų silpnybių, išsiskleidusių ekstremaliomis sąlygomis, perversijos (pvz., gydytojo pulkininko Ingelevičiaus duomenimis, 1919 m. Lietuvos kariuomenėje Veneros žavams neatsispyrusių būta 739 kareivių, 1920 m. – 2003).

Be abejo, čia teikiamas sugrįžimo į tyrinėjimų pradžią siūlymas yra tik dalinis. Manytina,

kad ši monografija tėra tik didesnio autoriaus sumanymo (galbūt trilogijos apie Lietuvos ginkluotąsias pajėgas tarpukaryje) dalis, verianti pažinimo erdvę – komplikuotą, entuziastingą bei nuolat ieškosiančią naujų jos lemties vardinimo žymenų.

Šiandien belieka spėlioti, ką jautė 6-ojo pės-tininkų pulko pirmosios kuopos keturi kareiviai, 1920 m. vizitacijos metu negalėję „stoti į apžiūrą“, nes neturėjo viršutinių kelnų... Ir greičiausiai tikrai ne vaikiškai romantiškas buvo Šeduvos kariuomenės dalinio viršininko pulkininko Glovackio atsakymas Pasvalio kome-dantui, kuris prašė pagalbos kovoti su bermontininkais: „sukelkit vietinius gyventojus su dalgiais, kirviais ir moteris su karštu vandeniū <...> o rytoj bus išsiųstas <...> iš Šeduvos būrys raitelių“¹⁶.

Saulius Kaubrys

¹² Rukša A. Kovos dėl Lietuvos nepriklausomybės. Cleveland, 1981. T. 2, p. 548.

¹³ Rokiškio aps. Seimelio 1919 m. rugpjūčio 11 d. posėdžio protokolas // LCVA. F. 406, ap. 3, b. 6, l. 26.

¹⁴ Ežerėnų aps. Seimelio 1919 m. lapkričio 12 d. posėdžio protokolas // LCVA. F. 379, ap. 2, b. 55, l. 8.

¹⁵ Kėdainių aps. Seimelio 1919 m. lapkričio 18 d. posėdžio protokolas // LCVA. F. 379, ap. 2, b. 57, l. 24.

¹⁶ Klimas P. Iš mano atsiminimų. Vilnius, 1990, p. 225.